

Отже, праця Й. Енгеля з історії України відрізнялася від праць його попередників тим, що була написана на високому професійному рівні, без міфологізації; ним здійснено аналітичний підхід до джерел та літератури, систематизовано й висвітлено весь матеріал історії України від найдавніших часів до кінця XVIII ст., розроблено її періодизацію. Тобто вона серед праць його сучасників була найбільш повною, охоплювала ширший хронологічний період, спиралася на велику джерельну базу, мала логічну структуру. Незважаючи на окремі неточності, суперечливі судження й оцінки, дослідження заслуговує, щоб його переклад був здійснений українською мовою.

Список використаних джерел та літератури

1. Брицький П. П., Бочан П.О. / П. П. Брицький, П. О. Бочан // Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII–XIX століттях. – Чернівці: Технодрук, 2011. – 308 с.
2. Брицький П. П. Відомості німецьких мандрівників і послів – важливе джерело історії українського народу / П. П. Брицький, П. О. Бочан // Пам'ять століть. – 2003. – № 6. – С. 4-10.
3. Литвиненко М. А. Записки мандрівників кінця XVIII – початку XIX ст. як джерело з історії України / М. А. Литвиненко // Питання історії СРСР. – 1974. – Вип. 18. – С. 100-108.
4. Наливайко Д. С. Очима Заходу: рецепція України в Західній Європі XI – XVIII ст. / Д. С. Наливайко. – К. : Основи, 1998. – 578 с.
5. Січинський В. Чужинці про Україну. – К: Довіра, 1992. – 255 с.

Андрій Шевчук
(м. Житомир)

ЗАЛЕЖНІСТЬ СКЛАДУ ПІДКОМОРСЬКИХ СУДІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ВІД РОСІЙСЬКОЇ ВЛАДИ (1797–1831)

Прихід російської влади на Правобережну Україну наприкінці XVIII ст. означав перемогу іншої системи відносин влада – особистість, яка була спрямована на повне підпорядкування людини державі. З іншого боку, самодержавство вимагало повного підпорядкування й від державних інституцій, які мали сліпо виконувати волю правителя. Для польської шляхти у нових умовах важливим стало збереження своїх майнових інтересів, передусім землі і селян, а для цього повинна була існувати ефективна судова система. Катерина II зробила спробу за реформою 1775 р. запровадити станові суди за європейським зразком, які одразу ж були розповсюджені на приєднані території. Її наступник Павло I, потребуючи підтримки регіональних еліт, пішов на відновлення річпосполитівської судової традиції (у т. ч. й підкоморських судів для врегулювання земельних справ). Проте повернення до старих порядків не відбулося, адже це суперечило самій суті Російської імперії.

Діяльність підкоморських судів у Речі Посполитій регулювалася 70 артикулом 4 розділу Другого Литовського статуту. Суд створювався у кожному повіті на чолі з підкоморієм, який спочатку призначався пожиттєво правителем [4]. За ієрархією земських титулярних урядів, встановлених конституцією 1611 р. даний уряд поступався лише каштеляну та маршалку, але був вищим за старосту, хорунжого, земського суддю та інших [13; 12, с. 218]. До складу суду, окрім підкоморія, входили самостійно обрані ним один або два коморники–шляхтичі зі свого повіту [11, с. 327], писар, мірник та копачі (крім останніх решта входили до складу суду довічно) [13].

Спочатку Сигізмунд II Август самостійно призначав підкоморіїв, але в 1588 р. Краківський вальний сейм встановив виборність цієї посади (як і на земські судові уряди), причому затвердження не повинно було перевищувати шеститижневий термін після смерті або призначення на іншу посаду попереднього підкоморія [13].

До повноважень підкоморського суду відносився розгляд спірних земельних чи граничних питань за відповідного повідомлення земського суду. Після цього посадовець викликав обидві сторони і виїжджав на місце, де проводив засідання. Оглянувши докази, межі володінь та опитавши свідків він приймав рішення і встановлював межі, видаючи відповідне рішення суду [4]. Юрисдикція підкоморських судів поширювалася тільки на шляхетське землеволодіння, але також вони проводили розмежування і за відсутності конфліктної ситуації, вимірювали ґрунти, що розподілялися між спадкоємцями, фіксували межі під час купівлі-продажу маєтків [13]. Була передбачена й спеціальна апеляційна процедура.

Після інкорпорації Правобережної України були запроваджені загальноросійські судові установи. Найнижчою ланкою були повітові суди¹, до складу яких входили обрані дворянством на три роки повітовий суддя та два засідателі, кандидатури яких затверджував губернатор. Окремо було передбачено, що саме повітовий суд буде розглядати у т. ч. всі земельні справи, і, у випадку потреби, він повинен був разом з присяжним землеміром оглядати на місці спірні межі та кордони, оголошуючи обом сторонам про це за шість тижнів. Апеляційною установою був Верхній земський суд [5, с. 235, 246].

З приходом до влади Павла I 12 грудня 1796 р. Київська, Подільська та Волинська губернії були віднесені до особливої категорії «на особливих правах і привілеях» [6, с. 229], які повинні були управлятися за річпосполитівськими правилами. За штатами було передбачено створення у кожному з повітів підкоморських судів [7, с. 396]. До їх складу входили підкоморій 6 класу, коморник 12 класу та возний 14 класу, які повинні були утримуватися на встановлені доходи згідно місцевих законів [7, с.

¹ Насправді за судовою реформою 1775 р. він називався «уездным» судом, а за реформою Павла I фігурував під назвою «поветового».

397]. Порівняно з Литовським статутом були відсутні посади мірника, писаря та копачів, але запровадження посади возного із його функціями слідчого, судового виконавця та пристава видається більш логічним. Що ж до порядку формування, то посади підкоморія та коморника були виборними дворянством певного повіту. Перші вибори відбулися 13 квітня 1797 р. [1, арк. 1], причому так як російські чиновники не були ознайомлені з попередньою системою, то консультантами виступало «... дворянство при виборах у нові суди» [6, с. 730].

За річпосполитівською судовою традицією термін перебування підкоморіїв на посаді був безстроковим, за російською – обмежувався трьома роками. У 1800 р. завершився трьохрічний строк і влада опинилася у складній ситуації: що робити з виборами? Згідно 1 артикулу 4 розділу Литовського статуту вони займали свої посади безстроково, що й було підтверджено 1 листопада 1800 р. [8, с.367–370] Російська влада намагалася впливати на посадовців, які б були обрані у випадку появи вакансій у підкоморських судах: пропонувалося обирати у повітах по чотири кандидати, далі їх мав розглядав Сенат з наступним затвердженням царем [8, с. 370].

Павло І зберігав атрибути річпосполитівського судочинства на повітовому рівні, досягаючи централізації за рахунок головних судів, Волинського надвірного суду та Сенату. Олександр І вирішив питання про довічних посадовців підкоморського та повітового судів іншим чином: у 1802 р. після звернення дворянства Волинської губернії, було прийнято рішення, що всі посадовці (включаючи земські суди) в усіх приєднаних від Речі Посполитої областях повинні, як і в решті губерній Російської імперії згідно «Учреждения о губерниях...» 1775 р. обиратися кожних три роки [9, с. 146–147]. Особливістю нової системи стало те, що виборною була зроблена й посада коморника. Так, до Кам'янецького підкоморського суду з подільського губернського правління надійшла пропозиція О. А. Беклешова, щоб усі обрані по виборах від дворянства у присутственні місця "... підкоморій, коморник..." після прийняття присяги приступили до виконання своїх обов'язків та справи прийняли від колишніх "уездных" судів за описом [3, арк. 11]. 22 вересня 1811 р. до Острозького підкоморського суду надійшов указ з Волинського губернського правління про затвердження губернатором списку чиновників (радше було б посадовців. – авт.) до складу підкоморських судів губернії. За результатами дворянських виборів затверджувалися і підкоморії і коморники [2, арк. 35–35 зв.].

Після придушення польського повстання 30 жовтня 1831 р. на Правобережній Україні за іменним указом всі присутственні місця та посадові особи отримували загальноросійські назви [10, с. 159–160].

Таким чином, російська влада, декларуючи повернення до річпосполитівської судової системи, проводила політику контролю за складом судів всіх рівнів через встановлення трьохрічного терміну

перебування на посадах із обов'язковим затвердженням кандидатур губернатором. Від польського підкоморського суду російські аналоги відрізнялися не лише підконтрольним складом, але й компетенцією, діловодством та судовими практиками. Залежність від влади викликали у частини польських поміщиків небажання бути обраними на посади.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Житомирської області. – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 89. – 4 арк.
2. Державний архів Рівненської області. – Ф. 550. – Оп. 1. – Спр. 2. – 53 арк.
3. Центральний державний історичний архів (м. Київ). – Ф. 1582. – Оп. 1. – Спр. 1. – 174 арк.
4. Другий (Волинський) Статут Великого Князівства Литовського 1566 року // режим доступу: http://litopys.org.ua/statut2/st1566_05.htm
5. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1 (далее ПСЗ-1). Т. 20 (1775–1780). СПб., 1830. 1034 с.
6. ПСЗ-1. Т. 24 (6 ноября 1796–1797). СПб., 1830. 869 с.
7. ПСЗ-1. Т. 44: [Часть 2: Штаты по духовной и по гражданской части](#) : Штаты по гражданской части (1715–1800). СПб., 1830. 410 с.
8. ПСЗ-1. Т. 26 (1800–1801). СПб., 1830. 873 с.
9. ПСЗ-1. Т. 27 (1802–1803). СПб., 1830. 1120 с.
10. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 6 (1831): Часть 2. СПб., 1832. 360 с.
11. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. – Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. 560 с. // режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Pankov_Anatolii/Statuty_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_Tom_II_Statut_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_1566_roku/
12. Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М.: Юридическая литература, 1980. 559 с.
13. Ворончук І.О. ПІДКОМОРСЬКИЙ СУД [Електронний ресурс] // – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Pidkomorskyj_sud

Людмила Нестерчук
(м. Житомир)

О. КІСТЯКІВСЬКИЙ ЯК ДОСЛІДНИК ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА

Система санкціонованих державою правових звичаїв дістала визначення – звичаєве право. Саме з найбільш розповсюджених звичаїв наших пращурів з'являлися норми, які згодом почали закріплюватися на законодавчому рівні. За час розвитку правової думки в Україні інтерес до інституту звичаєвого права постійно зростає. Постанови питання правового реформування надзвичайно загострювало ці процеси. Особливу зацікавленість у контексті вивчення проблематики звичаєвого права викликає діяльність київського правника О. Кістяківського, адже саме він був одним з перших науковців-юристів, хто ввів поняття «звичаєве право» та почав його активно досліджувати.